

• **Autor:** Ks. Wojciech Cichosz

• **Tytuł:** *Zarys dziejów wychowania katolickiego w Polsce*

• **Źródło:** w: *Państwo a wychowanie. Idee – mity – stereotypy*, red. Ks. A. Dymer, T. Sikorski, Centrum Edukacyjne Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, Instytut Pedagogiki US, Szczecin 2005, s. 231-244.

ZARYS DZIEJÓW WYCHOWANIA KATOLICKIEGO W POLSCE

Kościół z ogromnym szacunkiem odnosi się do tradycji i historii edukacji katolickiej. Potwierdza to wypowiedź Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego: „W wielu miejscach, od dawnych czasów, szkoły kościelne związane są z klasztorami, kościołami katedralnymi i parafialnymi. Jest to widoczny znak obecności i jedności. Kościół ukochał swe szkoły, w których wypełnia zadanie formacji swych dzieci”¹. Przypomnijmy na wstępie, że w kolebce myśli ludzkiej – Starożytnej Grecji – choć życie państwowe wyznacza się nawet na przełom XVII i XVI wieku p.n.e., to pierwsze szkoły i kształtowanie się środowiska intelektualnego datuje się dopiero na przełom VII i VI wieku przed narodzeniem Chrystusa. Właściwy początek myśli dyskusyjnej w Helladzie to działalność Akademii Platońskiej, która istniała ponad 900 lat (ok. 387 p.n.e.-529 n.e.). Jej siedzibą był platanowy gaj nad rzeką Kefisos, poświęcony herosowi Akademosowi (stąd nazwa). Prowadzono w niej działalność naukowo-dydaktyczną w zakresie filozofii, polityki, matematyki, astronomii, nauk przyrodniczych. Akademia Platońska stała się wzorcem i odniesieniem dla podobnych instytucji w starożytności i w czasach nowożytnych.

Zgodnie z postulatem Konferencji Episkopatu Polski, „poważne studium historii Kościoła powszechnego, partykularnego, jak i lokalnego winno odnosić problemy

¹ Kongregacja do Spraw Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej*, 44. Zobacz także: Benedykt XV, List Apostolski *Communes Litteras* (1919); Pius XI, Encyklika o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży *Divini illius magistri* (1929); Pius XII, *Humani generis* (1950); Jan XXIII, *Mater et Magistra* (1961); Jan XXIII, *Pacem in terris* (1963); Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* (1965); Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1965); Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego, *Szkola Katolicka* (15 X 1982); Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Catechesi tradendae* (1979); Jan Paweł II, *Kodeks Prawa Kanonicznego* (1983); Krajowa Rada Szkół Katolickich, *Statut* (2003); *Statuty III Synodu Gdańskiego. Misja ewangelizacyjna Kościoła Gdańskiego na początku nowego Tysiąclecia, Posługa nauczania i wychowania*, Gdańsk 2001.

historyczne do *dzisiaj* Kościoła, podejmować również zagadnienia trudne i drażliwe. W ten sposób nauka historii Kościoła pomoże w odnajdywaniu tożsamości członków wspólnoty wiary zakorzenionej w tradycji. Wiara bowiem przeżywana przez Kościół ma także wymiar historyczny, jest bowiem wiarą całego Ludu Bożego *rozbrzmiewającego w ciągu historii*². Dla Polski i jej dziejów przyjęcie chrztu było nie tylko aktem woli politycznej – choć odgrywała ona tu dużą rolę – ale przede wszystkim chęcią dołączenia do grona społeczeństw propagujących wartości kultury basenu Morza Śródziemnego. Od samego początku zręby szkolnictwa katolickiego tworzyli pierwsi polscy władcy, fundując i utrzymując zakony, wypełniające swoją główną misję, jaką jest ewangelizacja. Uczyły one młodych Polaków prawdziwego życia chrześcijańskiego i to nie tylko na poziomie religijnym, ale także praktycznym i naukowym³. Na temat szkolnictwa w czasie tworzenia się państwowości polskiej nie mamy prawie żadnych informacji. Można jednak stwierdzić, że szkolnictwo w naszej Ojczyźnie jest obecne od samego początku jej istnienia.

1. Powstanie i kształtowanie się szkolnictwa katolickiego

W Polsce wyraźniejsze początki pracy oświatowej widzimy za czasów Władysława Hermana (1079-1102), kiedy to przeprowadzono w Rzymie reformę kościelną⁴. Arcybiskup gnieźnieński, Henryk, aby kształcić księży spośród polskiej ludności, sprowadził św. Ottona, wykształconego w Würzburgu, który zaczął wychowywać duchownych w osobnej szkole.

Szczególnie pomyślny dla oświaty był okres rządów Kazimierza Sprawiedliwego, który sam otrzymał należyte wykształcenie. Na szczególną uwagę zasługują w tym czasie krajowe szkoły katedralne. Właściwy rozkwit szkolnictwa katolickiego przypada na wiek XIII. Przy zgromadzeniach zakonnych powstawały szkoły przyklasztorne, które kładły nacisk na wykształcenie praktyczne, związane z życiem codziennym. I tak na przykład, cystersi tworzyli pierwsze szkoły rolnicze. Pierwsi ekonomowie uczyli

² *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, 68; Zob. także: DOK 105.

³ D. Kempa, *Historia szkolnictwa katolickiego w Polsce*, w: *Szkolnictwo katolickie w Polsce*, Stowarzyszenie Chrześcijańskich Dzieł Wychowania, Kraków 1999, s. 9; E. Mitek, *Pedagogika dla teologów*, Wrocław 2002; S. Kot, *Historia wychowania*, Warszawa 1995; H. Roth, *Pädagogische Anthropologie*, Hannover 1971; B. Suchodolski, *Studia z dziejów polskiej myśli filozoficznej i naukowej*, Wrocław 1958; Ł. Kurdybacha, *Dzieje oświaty kościelnej do końca XVIII wieku*, Warszawa 1949.

⁴ Syn Hermana, Zbigniew, otrzymał już szkolne wykształcenie łacińskie. Por. S. Kot, dz. cyt., s. 186.

się prowadzenia ksiąg inwentarzowych, kasowych czy też zasad uprawy roli. Z kolei benedyktyni pracowali z młodzieżą szlachecką nad umiejętnością czytania i pisania. W większych skupiskach miejskich powstawały głównie szkoły parafialne, które przede wszystkim uczyły podstaw liczenia oraz zasad gramatyki łacińskiej⁵. Najbardziej rozwinięte były jednak szkoły przykatedralne, w których można już znaleźć pewien program dydaktyczno-wychowawczy. Nauka była tu dwustopniowa: *trivium* (gramatyka, retoryka, dialektyka) oraz *quadrivium* (arytmetyka, geometria, astronomia, muzyka)⁶.

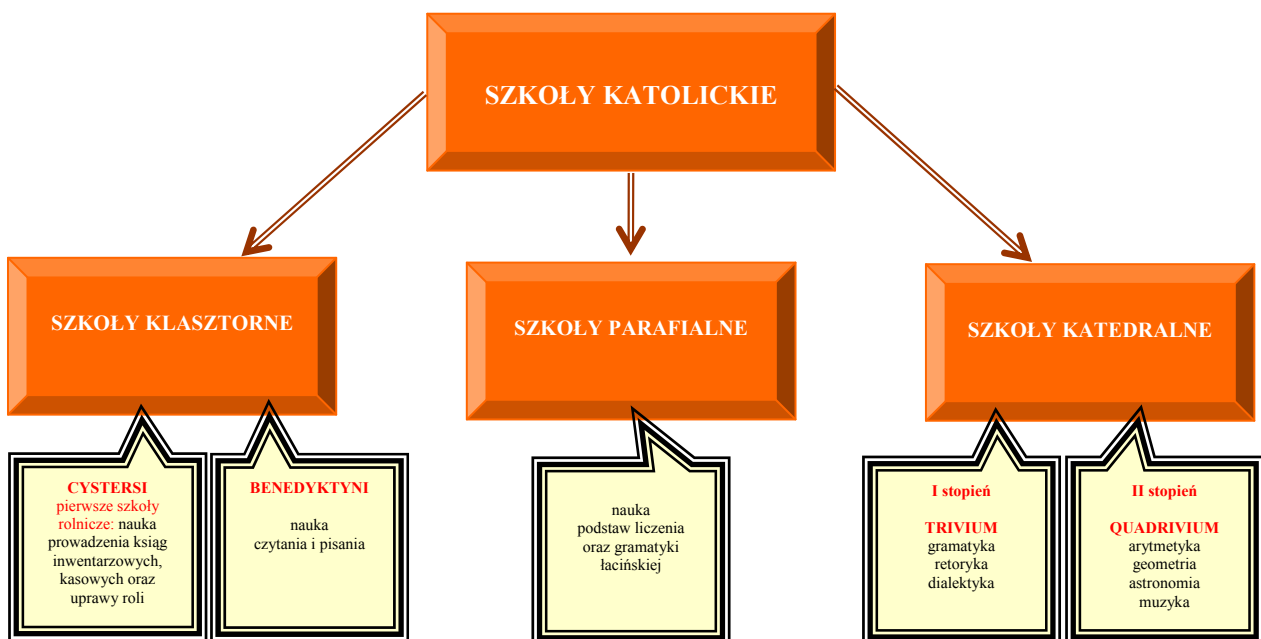

Diagram 1. Szkolnictwo katolickie w XIII wieku.

Ważnym faktem w dziejach szkolnictwa polskiego było założenie przez Kazimierza Wielkiego Akademii Krakowskiej (1364). Król potrzebował mądrych polityków, dyplomatów, administratorów, toteż Akademia była propozycją głównie dla młodzieży świeckiej. Szczególny nacisk kładziono na nauki prawnicze. Swoją świetność Akademia Krakowska w dużym stopniu zawdzięcza Królowej Jadwidze, która w 1397 r. uzyskała pozwolenie papieskie na otwarcie wydziału teologicznego. W swoim testamencie Królowa przekazała Uniwersytetowi ogromny dar (10 kg złota i osobiste klejnoty), dzięki któremu mógł wznowić swoją działalność w roku 1400. Odno-

⁵ D. Kempa, dz. cyt., s. 10.

⁶ Tamże, s. 10.

wiony Uniwersytet służył podniesieniu kultury umysłowej w Rzeczypospolitej. Akademia, nazwana później Uniwersytetem Jagiellońskim, wydała – i do dziś wydaje – wielu wybitnych Polaków⁷.

W XVII i XVIII stuleciu dominującą rolę w rozwoju i organizacji szkolnictwa katolickiego w Europie odgrywały placówki Towarzystwa Jezusowego. Do Polski jezuita zostali sprowadzeni przez kardynała Stanisława Hozjusza pod koniec 1564 roku⁸. Osiedlili się w Braniewie na Warmii, gdzie założyli pierwsze polskie kolegium oraz seminarium duchowne. W atmosferze polemik i napięć religijnych wiązano z nimi nadzieje na dobrych teologów, duszpasterzy i nauczycieli. Jezuita starali się tworzyć swoje placówki w najważniejszych ośrodkach życia politycznego oraz w środowiskach szczególnie podatnych na wpływy protestantyzmu lub dających możliwość oddziaływania na ludność prawosławną⁹. Choć w pierwotnych założeniach Ignacego Loyoli (1491-1556) jezuita nie mieli być zakonem nauczającym, to szybko doceniono znaczenie szkół zarówno dla formowania kadr zakonnych, jak i młodzieży świeckiej. Z inicjatywy Jakuba Layneza zajęto się początkowo kształceniem wyłącznie młodzieży zakonnej, która pobierała nauki w uniwersytetach w Paryżu, Lizbonie, Padwie, Coimbrze, Walencji, Alcali, Goa i Lowanium. Przy uczelniach zakładano kolegia, choć pierwotnie były to raczej bursy, gdzie młodzieży zapewniało niezbędne warunki do życia i studiów. Wkrótce kolegia zaczęły się przekształcać w szkoły, których nauczycielami zostawali profesorowie jezuita. Szybko też rozciągnięto system kolegiów na uczniów spoza Towarzystwa Jezusowego. Zatem od połowy XVI wieku zakon podjął się pracy dydaktyczno-wychowawczej wśród młodzieży świeckiej. Sam Ignacy Loyola wprowadził do ustaw zakonnych obowiązek pracy pedagogicznej, a papież Grzegorz XIII w encyklice *Salvatoris Domini* (1576) stwierdził, że ważnym zadaniem jezuitów jest nauczanie i wychowanie. Nawiązujące do najlepszych tradycji humanistycznych, szkolnictwo jezuita od samego początku cieszyło się w Polsce dużym zainteresowaniem i dynamicznie się rozwijało. Do końca XVI wieku co najmniej kilkanaście tysięcy młodych ludzi ukończyło kolegia Towarzystwa¹⁰. Szkoły te

⁷ Tamże, s. 11.

⁸ K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuita kolegiach Rzeczypospolitej 1565-1773*, Gdańsk 1999, s. 13.

⁹ Tamże, s. 14.

¹⁰ S. Litak, *Kościół w Polsce w okresie reformacji i odnowy potrydenckiej*, w: H. Tüchle, C. A. Bouman, *Historia Kościoła*, t. 3, 1500-1715, Warszawa 1986, s. 391-393.

zjednywały sobie ludzi przez porządek, planowość, doskonalenie metod nauczania. Absolwenci tychże kolegów musieli posiadać gruntowną wiedzę z zakresu teologii, filozofii, a zwłaszcza logiki i retoryki¹¹. Zdecydowana większość świątłych członków tego zakonu wykształciła więc prawdziwych humanistów polskiego renesansu¹². Największym ośrodkiem jezuickim w Rzeczypospolitej było Wilno. W okresie rozkwitu w murach utworzonej z kolegium jezuickiego przez Stefana Batorego w 1579 roku Akademii Wileńskiej, centrum intelektualnym jezuitów prowincji polskiej i litewskiej, studiowało około 1200 słuchaczy. Do ważnych ośrodków należał też Poznań, Kalisz, Lublin, Warszawa, Lwów i Braniewo. Rozmieszczenie szkół jezuickich w prowincji polskiej w XVI wieku przedstawia poniższa mapa.

Mapa 1. Szkoły jezuickie w Prowincji Polskiej w XVI wieku (K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565-1773*, Gdańsk 1999).

¹¹ A. Porębski (red.), *Szkolnictwo katolickie w Polsce. Materiały z podróży studyjnej niemieckich i polskich nauczycieli szkół katolickich*, Wrocław-Benna, Stowarzyszenie Chrześcijańskich Dzieł Wychowania, Kraków 1999, s. 11.

¹² D. Kempa, dz. cyt., s. 11.

W okresie baroku szkolnictwo katolickie typu ogólnego prowadzili jedynie jezuici. Uczyli młodzież szlachecką zasad *savoir-vivre*, gdyż ta, studiując na uczelniach francuskich, przenosiła negatywne wzorce zachowań tamtejszej arystokracji na grunt polski. Można zatem powiedzieć, iż szkolnictwo jezuickie miało głównie charakter etyczny¹³. W okresie swego rozkwitu spełniało również ważną misję cywilizacyjną. Średniej i drobnej szlachcie dało ogładę umysłową, a przede wszystkim, poprzez swe liczne kolegia i rezydencje, rozkrzewiło nauki humanistyczne i kulturę polsko-łacińską na zaniedbanych ziemiach ruskich¹⁴. Charakterystyczną cechą placówek jezuickich były, zwłaszcza w początkowym okresie, ich nowoczesność, starannie przygotowane kadry, solidne uposażenie, dobre zaopatrzenie w środki dydaktyczne oraz bezpłatność nauczania¹⁵. Epoka baroku to również czas działalności seminariów duchownych, które zgodnie z postanowieniami Tridentinum (Sobór Trydencki 1545-1563) kształciły przyszłych kapłanów we wszystkich polskich diecezjach. Studia te charakteryzował profesjonalizm w zakresie teologii, filozofii oraz prawa.

Ważnym faktem w dziejach szkolnictwa katolickiego – przypadającym na okres Oświecenia – było powstanie i działalność szkół prowadzonych przez księży pijarów. W umiejętny sposób przejęli od jezuitów obowiązek wychowania młodzieży w duchu katolickim. I tak, ks. Stanisław Konarski, zakładając Collegium Nobilium (1740), postawił sobie za cel wychowanie młodzieży szlacheckiej w duchu patriotycznym. Kolegia pijarskie kształciły więc nie tylko w dziedzinie nauk humanistycznych, przyrodniczych i prawnych, ale i nie pomijały zasad krzewienia polskiej kultury, co ujawniło się przede wszystkim w nauczaniu poprawnej polszczyzny. Komisja Edukacji Narodowej (1773), która oparła swą działalność na szkołach i kolegiach przejętych po kasacie jezuitów (1773-1814), dokonała gruntownej przebudowy szkolnictwa. Jej katolicki charakter polegał na tym, iż kontynuowała podjęte przez pijarów próby zreformowania oświaty w nowym stylu. Wprowadzono język polski jako wykładowy w miejsce języka łacińskiego, który dla młodego pokolenia stawał się coraz mniej zrozumiały. Wdrożono również w szerszym wymiarze nauki przyrodnicze takie jak: fizykę, chemię,

¹³ Tamże, s. 11.

¹⁴ S. Kot, dz. cyt., s. 268.

¹⁵ K. Puchowski, dz. cyt., s. 18.

geografię oraz kulturę fizyczną i przedmioty zawodowe, np. rolnicze i rzemieślnicze. W szkołach podległych Komisji nauczali pedagodzy o proweniencji katolickiej, wśród nich sporo duchownych, jak Franciszek Bohomolec SJ, ks. Hugo Kołłątaj i ks. Stanisław Staszic¹⁶. Ponadto, tworzono szkoły ludowe dla dzieci chłopskich i mieszczańskich. Godnym podkreślenia jest fakt, że do nauki dopuszczono również dziewczęta¹⁷.

Kiedy w roku 1795, w wyniku III rozbioru, Polska przestała istnieć jako państwo niepodległe, głównym problemem stało się zachowanie tożsamości narodowej. Większość obowiązków wynikających z umysłowego kształcenia Polaków przejął zatem Kościół. Tajne nauczanie, przy mniejszych lub większych represjach zaborców, podtrzymywanie ducha katolickiego w zaborze prawosławnej Rosji oraz protestanckich Prus, walka o tożsamość narodową w okresie *Kulturkampf* Otto von Bismarcka, organizowanie bibliotek i czytelni publicznych, tworzenie banków, bazarów oraz targów wielkopolskich, nauczanie w duchu pozytywistycznym, polegające na zwalczaniu analfabetyzmu, to tylko niektóre aspekty działalności edukacyjnej Kościoła katolickiego. Również poza granicami kraju, we Włoszech, z inicjatywy ks. Jana Bosko powstało w 1857 r. Towarzystwo św. Franciszka Salezego, w którym kształcono polskie dzieci w duchu ich rodzimej kultury. Wielu z nich, już jako salezjanie, wracało do kraju, by tu prowadzić szkolnictwo zawodowe w duchu zasad katolickich dla młodzieży głównie ze środowisk robotniczych i chłopskich¹⁸.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku i ostatecznym ustaleniu granic w 1922 roku, szkolnictwo katolickie weszło w fazę dynamicznego rozwoju. Powstały szkoły z internatami prowadzone zarówno przez zakony męskie, jak i żeńskie, duchowieństwo diecezjalne, jak i Akcję Katolicką. Po reformie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Janusza Jędrzejewicza, na podstawie ustaw z 1932 i 1933 r., zaczęły działać w oparciu o własne statuty szkoły katolickie powszechne, zawodowe i średnie. Tak zwana *reformacja jędrzejewiczowska* wprowadziła: siedmioletnią szkołę powszechną (z ostatnią klasą przeznaczoną dla uczniów nie kon-

¹⁶ D. Kempa, dz. cyt., s. 12.

¹⁷ A. Porębski, dz. cyt., s. 12.

¹⁸ Tamże, s. 13; K. Misiaszek, *System wychowawczy św. Jana Bosko w wychowaniu szkolnym*, w: *Wychowanie wobec zachodzących przemian*, red. K. Franczak, J. Niewęglowski, Warszawa 1996, s. 256-268; tenże, *Postawy wychowawcze*, w: *Wychowanie chrześcijańskie w duchu św. Jana Bosko*, red. M. Majewski, Kraków 1988, s. 113-126.

tynujących dalszej nauki), czteroletnie gimnazjum (zakończone tzw. małą maturą) i dwuletnie liceum (z założenia elitarne, zakończone maturą), a także szkoły zawodowe i trzyletnie licea pedagogiczne (w miejsce seminariów nauczycielskich).

W okresie międzywojennym istotną rolę w chrześcijańskim kształceniu młodzieży odegrały seminaria duchowne przygotowujące młodzież do stanu duchownego. Ze względu na poziom nauki dzieliły się one na *małe seminaria*, w których uczniowie pobierali naukę w zakresie szkoły ogólnokształcącej średniej, i *wielkie seminaria*, gdzie słuchacze uczyli się filozofii i teologii. Ze względu na tytuł własności rozróżniano seminaria papieskie – erygowane przez Stolicę Apostolską, biskupie – założone i prowadzone przez biskupa, oraz zakonne – będące własnością zakonów. Oprócz małych seminariów o charakterze gimnazjum, z prawem lub bez uprawnień szkół państwowych, władze zakonne i duchowne prowadziły również gimnazja, które nie miały na celu przygotowywania kandydatów do stanu duchownego. W 1938 roku takich szkół było w Polsce 12, w tym 10 gimnazjów zakonnych i 2 biskupie. Na przykład jezuici prowadzili gimnazja w Chyrowie i Wilnie, marianie na Bielanach pod Warszawą i w Drużynie. Do najstarszych małych seminariów należało biskupie seminarium w Pelplinie (Collegium Marianum) założone w 1836 roku. Jak wynika z analizy literatury przedmiotu, większość małych seminariów powstała w latach 1921-1925 (17) oraz w okresie 1929-1933 (11)¹⁹.

W ostatnich latach przed wojną, kiedy to zaczęła się nasilać działalność Akcji Katolickiej w życiu społecznym i politycznym kraju, można było zaobserwować coraz większe wzajemne przenikanie się i zazębianie idei wychowania państwowego z ideą wychowania nie tyle religijnego, ile kościelnego. Doktryna wychowania katolickiego oficjalny wyraz znalazła w encyklice papieża Piusa XI *O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*²⁰. Dowodem wzmożenia w Polsce walki o „katolicki ideał wychowawczy” był zjazd w Wilnie w 1936 roku, gdzie między innymi referat programowy pt. *Katolicka idea wychowania* wygłosił ks. Konstanty Michalski – jeden z czołowych przedstawicieli teoretyków ówczesnej polskiej pedagogiki katolickiej²¹.

¹⁹ W. Rabczuk, *Szkolnictwo prywatne w Europie Zachodniej i w Polsce*, Warszawa 1992, s. 122.

²⁰ Pius XI, Encyklika *Divini illius magistri* (1929).

²¹ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 63.

Okres II wojny światowej ograniczył możliwości działania polskiego szkolnictwa, w tym także katolickiego. Prowadzone było jednak, pomimo represji okupanta, w formie tzw. *tajnych kompletów nauczania*. Przykładem tego może być zorganizowane przez jezuitów w Starej Wsi k. Brzozowa nauczanie w zakresie gimnazjum i liceum ogólnokształcącego, którym objęto 247 uczniów²². Także okres powojenny nie sprzyjał oficjalnej działalności szkolnictwa katolickiego. Formalnie działało niewiele szkół katolickich, a i te, które władze komunistyczne pozostawiły, borykały się z różnymi problemami, zwłaszcza natury finansowej. Fakt ten dobrze obrazuje przykład Gdyni: choć w 1937 roku powstało Liceum Jezuitów, to po wojnie mogło działać już tylko 2 lata – do roku 1947. Podobne losy spotkały pierwszą gdyńską placówkę katolicką. Historia szkoły Sióstr Urszulanek w Gdyni sięga roku 1931, kiedy to na zaproszenie ówczesnego Prezydenta Franciszka Sokoła, Siostry Urszulanki przybyły do powstającego miasta i w zaadaptowanym budynku mieszkalnym otworzyły pierwsze w mieście gimnazjum żeńskie. Głównym celem wychowania w tej szkole było kształtowanie pełnego człowieka i troska o jego harmonijny rozwój. Gdyńskie gimnazjum żeńskie od początku cieszyło się uznaniem władz, rodziców i młodzieży. Jego absolwentki zajmowały ważne pozycje społeczne, stanowiska naukowe, a w czasie okupacji i trudnych lat komunizmu wykazały głęboki patriotyzm, działając aktywnie w organizacjach, które podejmowały walkę o wolność i suwerenność Ojczyzny. Mimo trudnych warunków lokalowych oraz utrudnień, jakie po wojnie stwarzały władze komunistyczne, w ciągu 25 lat funkcjonowania szkoły, świadectwo maturalne uzyskało 525 dziewcząt. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że po roku 1953 absolwentki zdawały maturę ze wszystkich przedmiotów. Mimo to, władze komunistyczne zamknęły szkołę w 1962 roku i odebrały Zgromadzeniu dotychczasowy budynek. Siostry jednak pozostały w Gdyni, mieszkają w małym domu i służą nadal miastu swą mądrością i dobrocią²³.

W latach 1948-1989, ze względów ideologicznych, szkoły katolickie stały się niewygodne dla władz państwowych, a zatem czyniono wszystko, by jak najszybciej

²² S. Bednarski, *Podstawowe zasady szkolnictwa jezuickiego*, w: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego*, Kraków 1994, s. 8.

²³ W 1992 roku powstała Fundacja dla Reaktywowania Liceum Sióstr Urszulanek w Gdyni, której celem jest przywrócenie Gdyni szkoły żeńskiej prowadzonej przez Siostry Urszulanki. Inicjatywa ta do dzisiaj nie została jednak zrealizowana.

doprowadzić do ich zamknięcia. Ponadto, ze szkół państwowych usunięto, ostatecznie w roku 1961, również lekcje religii. Cała działalność Kościoła skupiała się wokół budynków kościelnych i salek parafialnych. Działające wówczas szkoły katolickie, nie cieszyły się życzliwością władz państwowych i oświatowych²⁴.

2. Szkolnictwo katolickie po 1989 roku

Dla krajów Europy Środkowej szczególnie ważne było odzyskanie wolności i suwerenności w roku 1989, czego symbolem było zburzenie muru berlińskiego. W Polsce po wyborach demokratycznych powstał pierwszy niekomunistyczny rząd i tym samym rozpoczął się nowy okres wolnej działalności szkolnictwa katolickiego każdego szczebla. Nowe władze patrzyły bardziej realnie na sytuację kraju, na potrzeby społeczne i system wychowawczy, aniżeli miało to miejsce wcześniej. Sprzyjające warunki, które zaistniały po roku 1991 (*Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.*), były bezpośrednią przyczyną powstawania licznych szkół niepublicznych. Zapaliło się zielone światło również dla szkolnictwa katolickiego każdego szczebla. Bardzo szybko zaczęły powstawać nie tylko szkoły katolickie niepubliczne (prywatne), ale także placówki publiczne, finansowane ze środków Jednostek Samorządu Terytorialnego. W mentalności Polaków dokonały się ogromne zmiany. Dziś szkoły te cieszą się ogromnym zaufaniem społecznym i pomimo licznych trudności oraz wyrzeczeń ze strony rodziców (kwestie finansowe) znajdują szerokie zainteresowanie wśród dzieci i młodzieży. Nawet rodzice niewierzący pokładają nadzieję w wychowaniu religijnym, uważając, że gwarantuje ono sukces wychowawczy.

Prawnie szkołę uważa się za katolicką, gdy jest kierowana przez kompetentną władzę kościelną lub kościelną osobę prawną (diecezję, parafię, zgromadzenie zakonne) albo też została uznana za katolicką na mocy dokumentu wydanego przez uprawnioną władzę²⁵. Przepisy państwowe umożliwiają zakładanie szkół katolickich, podobnie jak wszystkich innych szkół niepublicznych, prowadzonych przez osoby prawne, stowarzyszenia, fundacje itp. – czyli osoby prawne. Szkoły te otrzymują uprawnienia szkół publicznych oddzielną decyzją władz oświatowych po spełnieniu określo-

²⁴ D. Kempa, dz. cyt., s. 14.

²⁵ Kongregacja do Spraw Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej*, 4.

nych ustawą warunków²⁶. Przy aprobacie organu finansującego można również zakładać katolickie szkoły publiczne, w których organem prowadzącym jest kościelna osoba prawna, organem finansującym jednostka samorządu terytorialnego (JST), zaś organem sprawującym nadzór pedagogiczny właściwe Kuratorium Oświaty.

Kościół, mając bogate doświadczenie w prowadzeniu szkół katolickich, podkreśla, że u podstaw tego typu edukacji leży jej charakter i specyfika, a nie jedynie odniesienie prawne. Według stwierdzeń Konferencji Episkopatu Polski, szkołę katolicką określa i wyróżnia jej zasadnicze odniesienie do chrześcijańskiej koncepcji rzeczywistości, której centrum stanowi Chrystus. W *Dyrektorium Katechetycznym Kościoła Katolickiego w Polsce* czytamy: „Szkoła katolicka odwołuje się do chrześcijańskiej wizji człowieka i świata. Jest miejscem integralnego wychowania, ewangelizacji, inkulturacji i wdrażania dialogu życia pomiędzy młodymi różnych religii i środowisk społecznych. Jej zadania i program zmierzają do zapewnienia syntezy między kulturą i wiarą z jednej strony, oraz wiarą i życiem z drugiej”²⁷. To stwierdzenie można uznać za podstawowe, gdyż zauważa się występujące w życiu demokratyzującego się polskiego społeczeństwa sprzeczności oraz realnie już istniejące zagrożenia dla pełnego i wszechstronnego rozwoju osoby ludzkiej, w tym także dla prawidłowego rozwoju całego życia społecznego. Obok niekwestionowanych możliwości szerokiego włączania się osób i grup w życie społeczne, mamy do czynienia z wieloma niepożądanymi w nim zjawiskami²⁸. Szkoła katolicka powinna więc oprócz przekazywania wiedzy i kształcenia poszczególnych sprawności u wychowanków, szczególną uwagę zwracać na formację dojrzałej i pełnej osobowości uczniów²⁹.

Według Jana Pawła II najcenniejszym darem, jaki Kościół może dać dzisiejszemu, zagubionemu i trawionemu niepokojem świata jest ukształtowanie w nim chrześcijan, utwierdzonych w tym, co istotne i radujących się w pokorze swoją

²⁶ Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku (Dz. U. z 1996 r. Nr 67, poz. 329 z późniejszymi zmianami).

²⁷ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*, Kraków 2001, 94.

²⁸ Por. tamże, 6.

²⁹ M. Nowak, *Katolickie szkoły ogólnokształcące*, w: *Szkolnictwo katolickie w Polsce*, Kraków 1999, s. 42; K. Misiaszek, *O niektórych aspektach wychowania religijnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1993, nr 7, s. 279-283.

wiarą³⁰. Ten dar zdaje się być przyjmowany przez współczesnych Polaków z dużym entuzjazmem. Na podstawie danych statystycznych, rozmieszczenie katolickich liceów ogólnokształcących w Polsce w roku 1999 (wprowadzenie reformy ustroju edukacji) przedstawiało się następująco:

Legenda

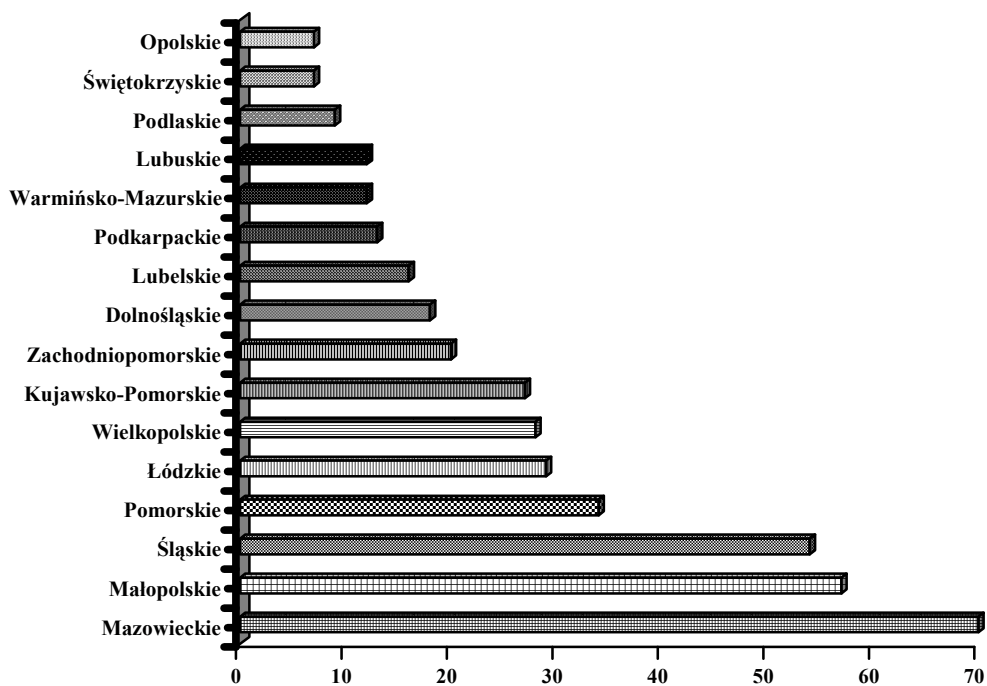
- 1-10 szkół w województwie (13 województw)
- 11-20 szkół w województwie (2 województwa)
- 21 i więcej szkół w województwie (1 województwo)

1 września 2004 roku w Polsce naukę szkolną podjęło około 6,8 mln uczniów, z czego około 2 % tej liczby w 413 szkołach katolickich: na poziomie kształcenia podstawowego, gimnazjalnego i ponadgimnazjalnego. Aktualną sytuację szkolnictwa katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej przedstawiają odpowiednie poniższe zestawienia tabelowe i diagramowe³¹.

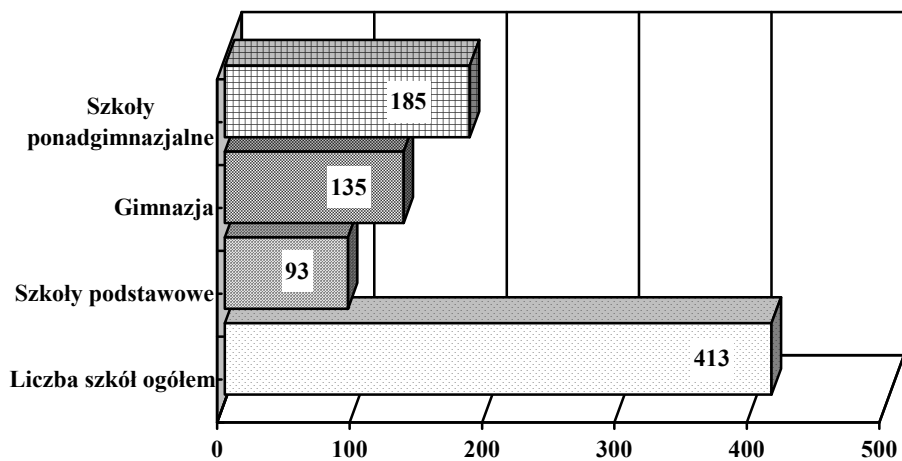
³⁰ Jan Paweł II, Adhortacja Apostolska *Catechesi Tradendae* (*O katechizacji w naszych czasach*), 61; Tenże, List apostolski *Mane nobiscum Domine* (7 X 2004).

³¹ Rada Szkół Katolickich, *Informator Adresowy Szkół Katolickich w Polsce*, red. J. Dobrzyńska, Warszawa 2004.

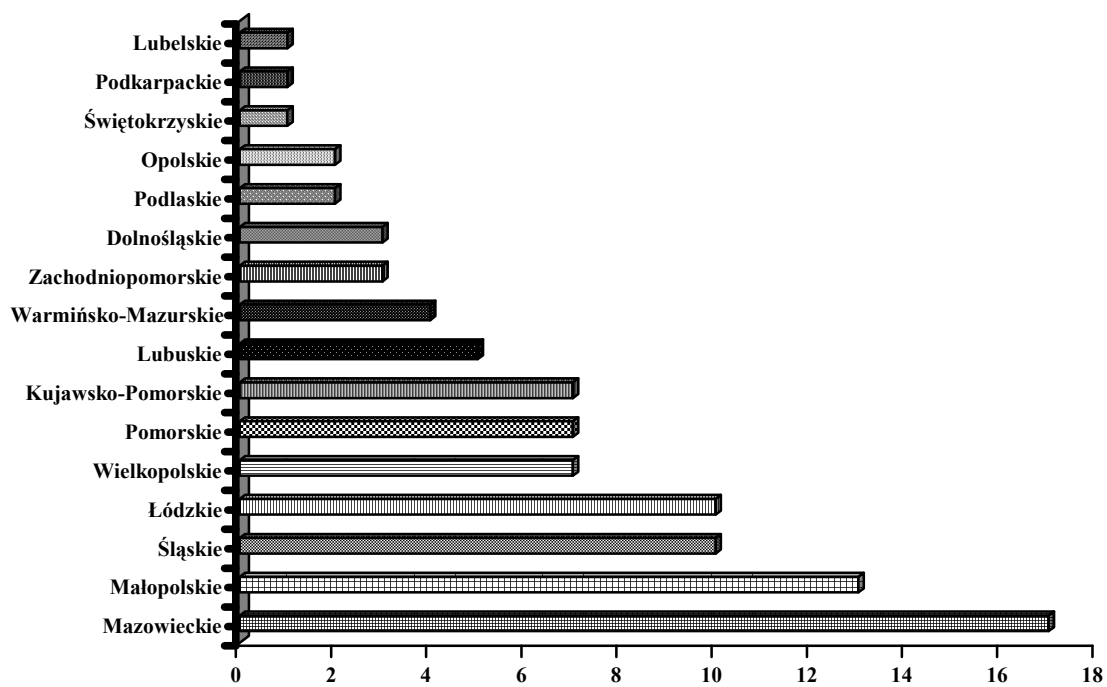
	WOJEWÓDZTWO	SZKOŁY PODSTAWOWE	GIMNAZJA	LICEA	INNE SZKOŁY	RAZEM
I.	Dolnośląskie	3	6	7	2	18
II.	Kujawsko-Pomorskie	7	6	10	4	27
III.	Lubelskie	1	6	9	—	16
IV.	Lubuskie	5	5	2	—	12
V.	Łódzkie	10	9	8	2	29
VI.	Małopolskie	13	14	15	15	57
VII.	Mazowieckie	17	26	24	3	70
VIII.	Opolskie	2	2	2	1	7
IX.	Podkarpackie	1	4	3	5	13
X.	Podlaskie	2	2	2	3	9
XI.	Pomorskie	7	12	11	4	34
XII.	Śląskie	10	21	18	5	54
XIII.	Świętokrzyskie	1	3	2	1	7
XIV.	Warmińsko-Mazurskie	4	5	3	—	12
XV.	Wielkopolskie	7	9	8	4	28
XVI.	Zachodniopomorskie	3	5	5	7	20

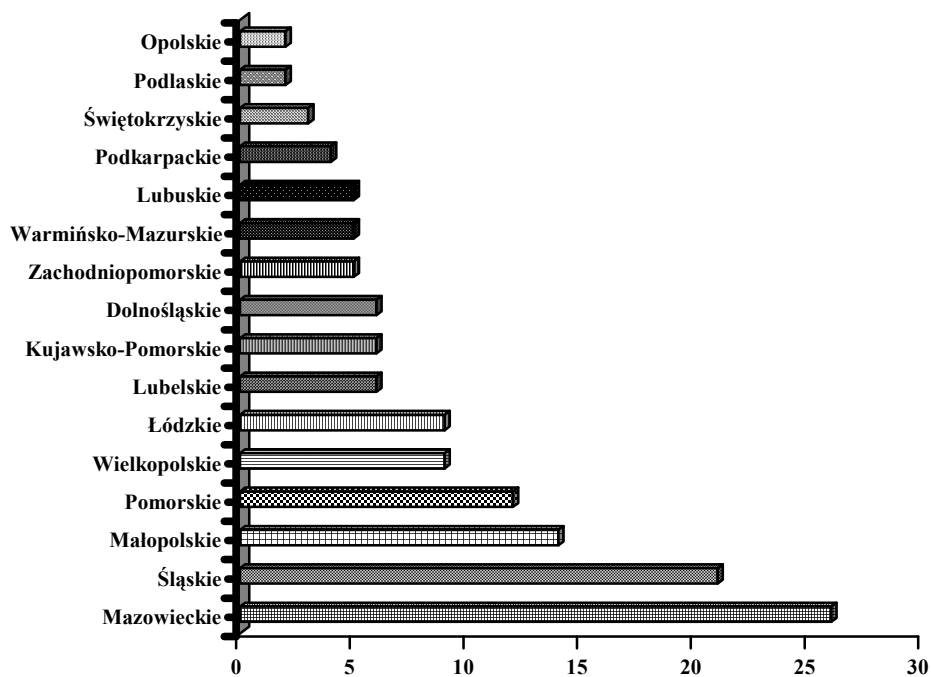
Wykres 1. Liczba szkół katolickich w poszczególnych województwach.

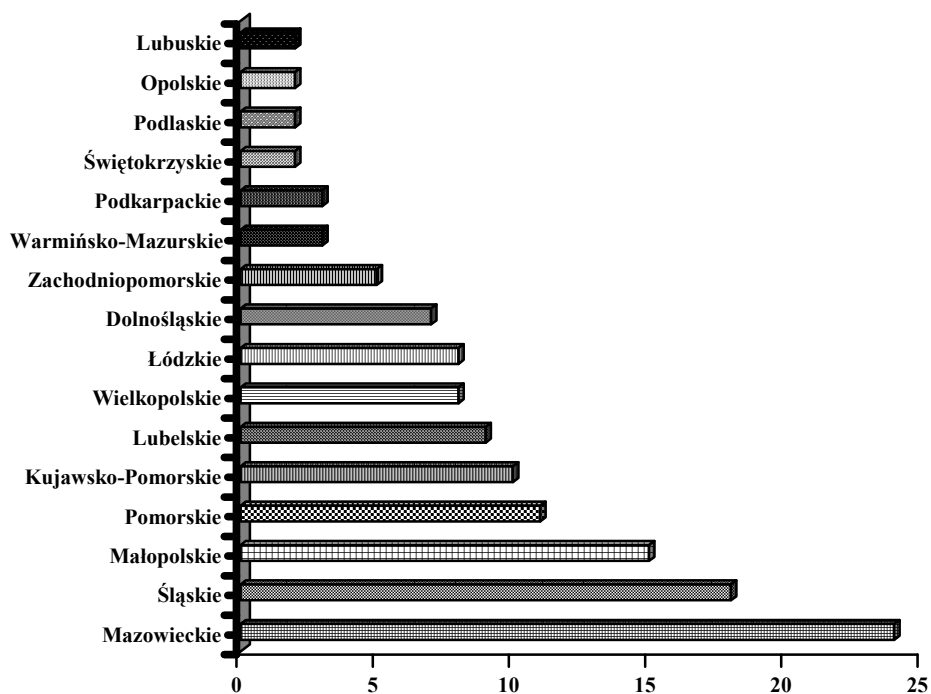
Wykres 2. Zestawienie liczby i rodzajów szkół katolickich w Polsce.

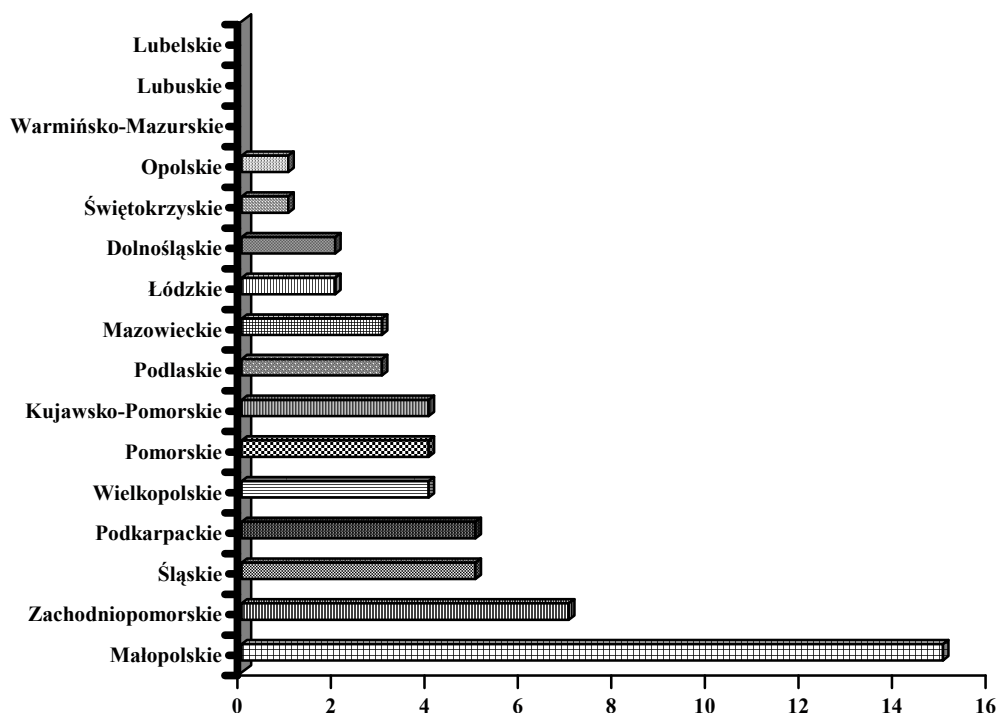
Wykres 3. Liczba katolickich szkół podstawowych.

Wykres 4. Liczba gimnazjów katolickich.

Wykres 5. Liczba katolickich liceów ogólnokształcących.

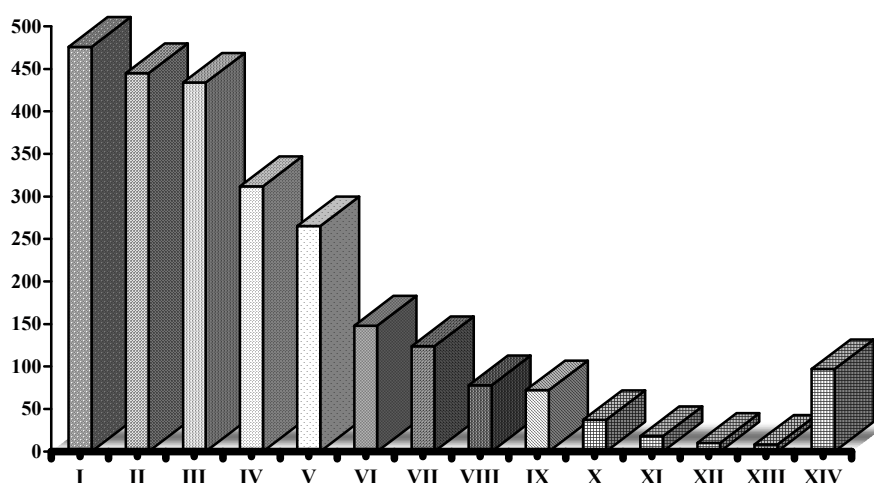
Wykres 6. Inne szkoły katolickie.

Warto w tym miejscu dodać, że od 1994 roku wszystkie szkoły katolickie są zrzeszone w powołanej przez Konferencję Episkopatu Polski Radzie Szkół Katolickich z siedzibą w Warszawie. Od roku 1998 Rada Szkół Katolickich jest pełnoprawnym członkiem Europejskiego Komitetu Edukacji Katolickiej (CEEC) w Brukseli. Dane statystyczne wskazują, że uczniowie szkół katolickich nie mają problemów ze znalezieniem miejsca w kształceniu uniwersyteckim. Po maturze 75 % ich absolwentów podejmuje studia wyższe. Najwięcej szkół katolickich znajduje się w aglomeracjach miejskich, które równocześnie są dużymi ośrodkami akademickimi. Takie rozmieszczenie placówek katolickich wydaje się uzasadnione. Duże miasta, w których uczelnie kształcą nauczycieli, to środowiska przyjazne powstawaniu tego typu szkół, gdyż nie brakuje w nich kadry o dużej świadomości moralnej i religijnej, związanej często z prężnie działającym różnego rodzaju duszpasterstwem studentów³². Do głównych tego rodzaju ośrodków należą: Lublin, Kraków, Warszawa, Poznań, Opole, Wrocław i Toruń.

³² K. Karkowska, dz. cyt., s. 20.

3. Szkolnictwo katolickie w Archidiecezji Gdańskiej

Niewątpliwie dużą aglomeracją miejską jest również Trójmiasto. Obecnie w Archidiecezji Gdańskiej pracę dydaktyczno-wychowawczą prowadzi 21 placówek katolickich (stan na 1 września 2004 roku), nie wliczając przedszkoli. W szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych kształcą się ponad 2,5 tys. dzieci i młodzieży (w dniu 25 listopada 2004 roku liczba ta wynosiła – 2518). Trzeba jednak pamiętać, że obok dynamicznego rozwoju szkolnictwa katolickiego, czasami obserwuje się również jego małą akceptację społeczną (przyczyny tego stanu rzeczy są różne), która w działaniu praktycznym oznacza brak naboru. Ten fakt spowodował, iż 17 września 2004 roku Prezydent Miasta Gdańska podjął decyzję o wykreśleniu z ewidencji szkół niepublicznych Gminy Miasta Gdańska Liceum Ogólnokształcącego Akcji Katolickiej Archidiecezji Gdańskiej (nr decyzji: WEiS.I-4320/434/ER/04). Obecna struktura edukacji katolickiej w Kościele Gdańskim (stan z dnia 25 XI 2004 roku) przedstawia się następująco.

Wykres 7. Liczba uczniów szkół katolickich Archidiecezji Gdańskiej.

- I. Szkoły im. św. Jana de la Salle w Gdańsku (szkoła podstawowa, gimnazjum, liceum) – 476 uczniów
- II. Zespół Szkół Katolickich im. Jana Pawła II w Gdyni (publiczne: gimnazjum, liceum) – 445 uczniów

- III. Gimnazjum i Ogólnokształcące Liceum Jezuitów im. św. Stanisława Kostki w Gdyni
– 434 uczniów
- IV. Salezjańskie Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące im. św. Jana Bosko w Rumi
– 312 uczniów
- V. Zespół Szkół Katolickich im. św. Kazimierza w Gdańsku
(szkoła podstawowa, gimnazjum)
– 265 uczniów
- VI. Katolicka Szkoła Podstawowa im. św. Rodziny przy Parafii NMP w Gdyni
– 148 uczniów
- VII. Szkoła Podstawowa Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego im. bł. Alicji Kotowskiej w Wejherowie
– 124 uczniów
- VIII. Katolickie Szkoły Niepubliczne im. Jana Pawła II w Pruszczu Gdańskim
(szkoła podstawowa, gimnazjum)
– 78 uczniów
- IX. Parafialna Szkoła Podstawowa im. św. Franciszka z Asyżu w Żukowie
– 72 uczniów
- X. I Gdańskie Liceum Katolickie im. św. Wojciecha w Gdańsku Morenie
– 37 uczniów
- XI. Technikum Bankowości w Gdańsku Morenie
– 18 uczniów
- XII. Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych im. prof. Ludwika Bandury w Gdańsku Morenie
– 10 uczniów
- XIII. Uzupełniające Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych im. dr Ludwiki Turowskiej w Gdańsku Morenie
– 8 uczniów
- XIV. Centrum Ustawicznego Kształcenia Kadr „Awans” w Gdańsku Morenie
– 97 uczniów

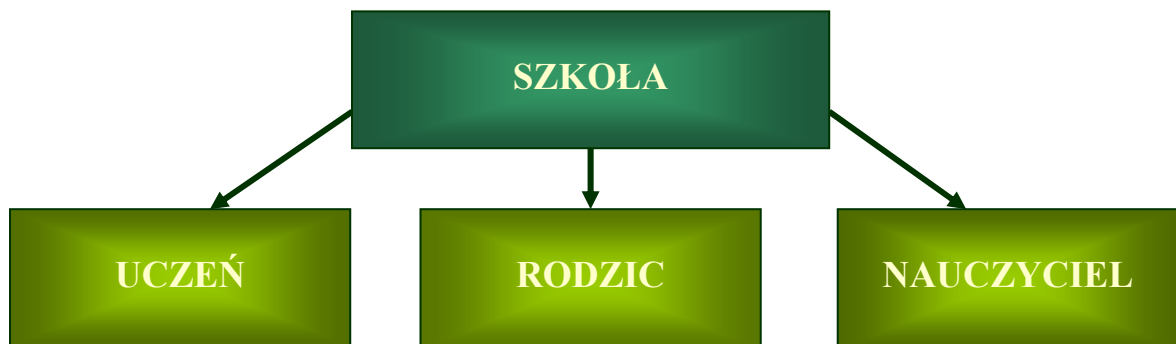
Na podstawie powyższych analiz można stwierdzić, że szkoły prowadzone przez Kościół katolicki stanowiły i do dziś stanowią ważną rolę w sektorze edukacyjno-wychowawczym. Można również zaobserwować, że sieć placówek tego typu wciąż się powiększa i niektóre z nich wymieniane są w rankingach najlepszych szkół w Polsce. W ten sposób są realizowane założenia Soboru Watykańskiego II, który podkreślał ogromne znaczenie katolickich szkół podstawowych i średnich, szkół zawodowych i technicznych, szkół dla dorosłych i szkół specjalnych³³.

³³ Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, 9.

Podsumowanie

W mojej ocenie rodzi się silna potrzeba reinterpretacji powracającego jak bu-merang pytania: *kim jest człowiek?, czym jest wychowanie?, jakie miejsce zajmuje szkoła w procesie wychowania?, jak znaleźć właściwe proporcje między edukacją a kulturą współczesną?* Najpierw trzeba poznać odpowiedź na pytanie: *kim się jest?* – aby wiedzieć, co trzeba czynić. W tym też celu do najistotniejszych zadań szkoły katolickiej należy kształtowanie jej obrazu jako wspólnoty spotkania osób: uczniów – rodziców – nauczycieli; budowanie wzrostu świadomości społecznej na rzecz odpowiedzialności za szkołę, jak również przejście od *szkoły-instytucji* do *szkoły-wspólnoty*.

WSPÓLNOTOWA ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA SZKOŁĘ

Kluczem jest tutaj powrót do tożsamości szkoły katolickiej i to w potrójnym jej wymiarze:

- ◆ kształcenie (**WYNIKI KSZTAŁCENIA**)
 - a. szacunek do metodologii danego przedmiotu
 - b. ukazywanie związków na płaszczyźnie *fides et ratio*
 - c. chrześcijańska nauka o pochodzeniu i naturze świata i człowieka
- ◆ wychowanie (**KULTURA BYCIA I ŻYCIA**)
 - a. promocja człowieka integralnego (formacja osobowościowa, społeczna, obywatelska i patriotyczna, kulturowa, prorodzinna i seksualna, religijna)
 - b. ukazywanie eklezjalnego wymiaru wspólnoty
 - c. wskazywanie celów pośrednich, nadrzędnych i ostatecznych
 - d. nauka życia we współczesnym pluralizmie światopoglądowo-kulturowym
- ◆ ewangelizacja (**ŻYCIE DUCHOWE I SAKRAMENTALNE**)
 - a. chrystocentryzm
 - b. moralizm ewangeliczny
 - c. personalizizm i humanizm chrześcijański.

SUMMARY
THE HISTORY OF THE CATHOLIC EDUCATION IN POLAND
AND ITS PLACE IN THE EDUCATION OF GDAŃSK ARCHIDIOCESE

The present statement about the history of Polish Catholic education is like a journey in time and experiencing a cognitive adventure. The adventure is composed of three main interpretative acts. They are in close relation with contemporary methodological postulates. Taking into consideration three dimensions of human cognition and the attitude towards science, we can distinguish following postulates: *holistic* (genaral), *diachronic* (historical) and *synchronic* (hermeneutic *here and now*). Being christened was for Poland the act of political will, but what is even more significant, the will to access all the societies propagating the Mediterranean culture. In the very beginning creating the Catholic education was done by the first Polish rulers. They were establishing and providing for monasteries and carrying out their main mission which was evangelizing. The Catholic schools taught young Poles real Christian life not only on religious level, but on practical and scientific ones as well.

It is worth stressing here that in Ancient Greece the first schools and creating intellectual environment is dated at the turn of the seventh and the sixth century B.C., although national life is dated there at the turn of the seventeenth and the sixteenth century B.C. The right beginning of discursive thinking is the activity of the Platonic Academy which existed more than nine hundred years (more or less 387 B.C.-529 A.D.) Its base was in platinum grove by the Kefisos River and it was devoted to a hero Akademos (hence the name). Scientific and teaching activities were held there. These activities were carried out at range of philosophy, politics, mathematics, astronomy, natural science etc. Platonic Academy was a real model for similar institutions of antiquity and modern times.

More visible beginning of educating in Poland took place while Wladyslaw Herman was living (1079-1102), when church reform was carried out in Rome. Archbishop of Gniezno, Henry, got St Otto to educate Polish priests out of Polish society. St Otto, who had studied in Warzburg, started to bring up Polish priests in separate schools. The reign of Kazimierz Sprawiedliwy (the Just) who was well-educated himself, was a particularly fruitful period for Polish education. National

cathedral schools deserve here our special attention. The actual heyday of the Catholic education took place in the thirteenth century. There were also established **monastery schools** near monastic congregations and **parish schools** in bigger urban areas. Their main task was to teach doing basic calculations and the rules of Latin grammar. However, monastery schools were better developed ones and we can find there some teaching and educational program. Learning here was divided into two parts: *trivium* (grammar, rhetoric, dialectics) and *quadrivium* (arithmetic, geometry, astronomy, music). It was extremely significant for Polish education to have Cracow Academy established. It was done by Kazimierz Wielki (the Great) in 1364. In the seventeenth and the eighteenth century, the development and organisation of the Catholic education in Europe was dictated by institutions of Jesus Association (St Ignacy Loyola). Another significant point in the history of education were schools run by the Pijars which started to educate in the Middle Ages. The Pijar Colleges were teaching the humanities, natural science and law but also promoted Polish culture by teaching the Polish language. A Commission on National Education (1773) which activity was based on all the schools and colleges taken over when the Jesuits were abolished, carried out a complete reorganisation of the educational system. Its Catholic character lay in the fact that the system continued to be reformed as it had been initiated by the Pijars. The Polish language was introduced as a language of instruction instead of Latin, which was becoming less and less comprehensible for the younger generation. What is more, also natural science was introduced at a wider range by teaching physics, chemistry, geography, physical education and vocational subjects like agriculture and trade. In schools subordinate to the Commission, teachers were Catholics and very often clerical, such as Francis Bohomolec SJ, the Reverend Hugo Kołłątaj and the Reverend Stanley Staszic. Furthermore, a lot of folk schools for village and middle-class children were established at that time. Worth mentioning is the fact of allowing girls to learn. In the year 1795, after the third partition, Poland wasn't an independent country any more and the main problem was to preserve its national identity. The majority of duties to educate Poles had to be taken over by the Catholic Church. These are some aspects of educational activities which were introduced; secret teaching , maintaining Christian spirit among people being

repressed during the annexation of Russia and Prussia, fighting for national identity during *Kulturkampf* of Otto Bismarck, organising libraries and public reading rooms, forming banks, market places, teaching in positivist spirit and fighting against illiteracy. In the year 1857, In Italy, the Reverend John Bosco initiated the Association of St Francis Salezy where Polish children were taught in the Catholic spirit.

After regaining independence in 1918 and specifying Polish borders, the Catholic education dynamically started to develop. Many boarding schools were run by monasteries and convents, diocesan clergy and the Catholic Action. When the Minister of Religion and Enlightenment, Janusz Jędrzejewicz, carried out his reform, on the basis of acts of 1932 and 1933, the Catholic primary, secondary and vocational schools were established. What is even more important, they were working on the strength of their own status. So-called *Jędrzejewiczowska reform* introduced; primary schools lasting seven years (the last class was for these students who were not continuing further education), grammar schools lasting four years (with “small” A-level at the end), secondary schools lasting two years (elitist ones, with A-level at the end) and also vocational schools and pedagogical secondary schools lasting three years (instead of teacher training seminaries). During the interwar period clerical seminaries were preparing youngsters for the clergy. One of the oldest seminaries is the one in Pelplin (Collegium Marianum) which was established in the year 1836, having a character of private grammar schools with full rights of state grammar schools though. The period of World War II restricted the activity of Polish education and also the Catholic one. Despite the restrictions educating was carried out in a form of so-called *secret teaching sets*. Even when the war was finished, learning was still made difficult for Poles. Only a few schools were formally working and the ones left by communist government had to face a lot of serious financial problems. Although in 1937, in Gdynia, the Jesuits Secondary School was established, it was allowed to work only till the year 1947. The same thing happened to the first Catholic institution in Gdynia - Girls’ Grammar School of the Urszulanki Sisters (1931-1962).

In the years 1948-1989, for ideological reasons, the Catholic schools became inconvenient for the government which was doing its best to close those schools. What is more, religious education was completely forbidden at that time. The Church

activities were concentrated round churches and places of catechizing. A lot of the Catholic schools together with KUL (the Catholic Lublin University) were strongly discriminated against. After political and social transformation in the year 1989 Poland entered a new period of free Catholic education on all levels. Even more favourable conditions appeared after the year 1991 (*the Educational System Act of September 7, the year 1991*). A lot of non-public schools, and also the Catholic ones were established thanks to this act. They have been extremely popular with young people since then. Despite various difficulties and sacrifice suffered by parents, more and more of them want their children to learn there.